

Neispričane priče: Život ili kino?

Knjiga „Neispričane priče“ reditelja Rajka Grlića jedan je od onih literarnih događaja koji su divna rijetkost u našoj kulturi, a kao takva i svojevrsni kulturni incident. Drugim riječima, Grličeva knjiga je kulturni događaj koji u svom zamahu premašuje i samu kulturu u čijim okvirima je nastala. Dakako, to nije knjiga koja će postati masovno popularno štivo, niti je knjiga za koju će se otimati čitaoci, ali svojom suptilnošću, intelektualnim poštenjem i majstorstvom pričanja koje nosi ona jeste knjiga koja je temeljno važna da bi se razumjelo jedno minulo vrijeme, ali i umjetnički put ovog reditelja.

Alternativna povijest

Što će reći da će u Grličevoj knjizi uživati oni čitaoci koji tragaju za drugačijim odgovorima na ono što nam se tokom blistavog i strašnog dvadesetog vijeka događalo. Ona je time knjiga koju će čitati usamljenici i izopštenici koje je erupcija jugoslovenskog vulkana razasula širom planete, jer su „Neispričane priče“ zapravo jedna alternativna povijest, sagledana iz vizure briljantnog reditelja, naše kolektivne apokalipse. Grlić organizujući svoju knjigu kao leksikon pojmova iz filmskog svijeta priča u širokom zamahu sve one priče iz vlastitog života, ali i kulture koja ga je oblikovala, koje su mogle postati filmovi, ali ipak nisu. Tačnije, Grlić značenja termina iz filmske umjetnosti transponira u priče iz vlastitog rediteljskog iskustva, dajući na tim primjerima jednu mnogo dalekosežniju priču o filmu kao umjetnosti, ali i životu jednog reditelja u specifičnom jugoslovenskom i postjugoslovenskom kontekstu sa svim implikacijama koje su na ovim prostorima dobrano poznate.

„Neispričane priče“ su tako spoj zapisa iz rediteljske bilježnice i memoarskih pogleda na film, ljude i vrijeme koje je prošlo. U tom pogledu Grličeva knjiga svojom kompozicionom organizacijom, ali i načinom na koji tretira ljude i događaje, kao i svojim nastojanjem da postane knjiga-film, podsjeća na knjige Slobodana Šijana (posebno „Filmus“). Ono što je karakteristično za ovaj vid literature, a što obje pomenute knjige pokazuju, jeste da reditelji iznoseći priču o sebi, svojim poznanstvima, svojim umjetničkim preokupacijama i stremljenjima, nastoje zapravo sačuvati od potonuća jedno jedinstveno razdoblje. I to ne bilo kakvo, već ono kada je film na ovim prostorima nešto zaista značio. Kada je kulturni život, uz sve probleme, ipak bio mnogo dinamičniji i smisleniji. U stilskom pogledu vidjećemo da i Šijan i Grlić, krećući se kroz svoju filmsku prošlost, dajući obilje priča koje su obilježile

njihov umjetnički put, zapravo nastoje knjigu organizovati kao niz kadrova utisnutih na papir. To zvuči pomalo paradoksalno, ali je nedvojbeno da dojam koji ove knjige ostavljaju, svojom sažetošću i preciznošću, izuzetno podsjeća na postupak proistekao iz višedecenijskog iskustva rediteljskog rada sa slikama u pokretu. Grlić, kao i ranije Šijan, tako ispisuje ovu knjigu misleći, kako i priliči, rediteljski, slažući priču po priču kao kadrove jednog velikog filma o vremenu koje se udaljava. Ujedno, riječ je o literaturi koja nastoji po svaku cijenu od zaborava otrgnuti što je moguće više. Gumica antikulture, koja već više od dvije decenije neumorno radi na ovim prostorima, izbrisala je gotovo sve što je vrijedilo. Grlić u svojim „Neispričanim pričama“ nastoji ipak ostaviti trag o jednom vremenu, koji će možda jednog dana nekome odškrinuti vrata i pokazati da je ovdje nekada zaista postojala neka kultura. Koja je bila važna i poštovana u mnogo širim okvirima u odnosu na današnju provincijalnu vizuru u tzv. regionu.

Kroz vrijeme

Rekonstruišući tu prošlost, zapravo ispisujući sekvence svojih nikad snimljenih filmova, Grlić daje izuzetno uzbudljive priloge o nekim od ključnih razdoblja dvadesetog vijeka. Počevši od Praškog proljeća i studentskih protesta, koji ga 1968. godine zatiču u Pragu tokom studija filmske režije na čuvenom FAMU, preko jugoslovenskih kriza i napose rata, pa sve do imigracijskih iskustava u SAD-u i lomova koji potpuno uništavaju jedan poznati svijet. U tom luku Grlić se kreće neprestano naprijed i nazad kroz vrijeme, ispisujući niz porodičnih i filmskih priča koje odslikavaju svu dinamiku i zablude prošlosti, ali i ostavlja važno svjedočenje o onome što danas, kao posljedicu, živimo. Ulazeći u priču o vlastitoj porodici, o ocu Danki i majci Evi, važnim intelektualcima Jugoslavije, o njihovom golotočkom iskustvu, ali i u nostalgiju za jednim nestalim građanskim Zagrebom (u pričama o porodičnoj prošlosti), ovaj reditelj često melanholično nastoji spasiti od zaborava jedan grad i ljude koji su ga obilježili. U tome neizostavno dolaze i priče o hajkama i progonima koje prate porodicu Grlić.

Najprije Rajkove roditelje, a potom i njega samog. Međutim, ne radi se ovdje o knjizi koja lamentira nad tim vremenom, niti o zapisima koji na bilo koji način jesu patetična memoaristika o teškom životu za sistem nepodobnog intelektualca. Nesumnjivo je da je strašno targetiranje i prešućivanje koje je Grlić doživio u Hrvatskoj, ali „Neispričane priče“ knjiga su koja u bavljenju mnogim ljudima i događajima ni na trenutak nije patetična spram

te prošlosti. Istina, postoji ta zlatna nit priče, koja daje jedan suptilno gospodstveni ton ovoj knjizi, ali takođe postoji i snažan ironijski otklon koji cijelim tokom ove knjige razbija svaku eventualnu bolećivost. Grlić je posebno dovtljiv u pričama koje se bave političkim okvirom njegovog života i rada. Čitalac će tako naići na mnogo satirično vješto ispričanih priča, koje do karikaturalnosti dovode jedan sistem i njegove čvrste stege. Nije važno da li se radi o iskustvu Jugoslavije ili o današnjim kvazidemokratijama, Grlić će neizostavno iskoristiti svaku priliku da ukaže na pogubnost svakog ideološkog fanatizma. Dojmljivo je u tom smislu nekoliko sekvenci susreta sa Titom, koji o Jugoslaviji i njenim zabludama govore mnogo više od bilo čega drugog. Tišina u Pulsnoj areni i dvadeset minuta nakon Titovog izlaska iz nje odjekuje dalekosežnije od stotine analitičkih knjiga o tom vremenu.

Grlić gledajući na svijet rediteljski u svakoj priči u ovoj knjizi nastoji uhvatiti jedan specifičan momenat. Bilo da je posrijedi priča o izdanim prijateljstvima, ili priča o susretima sa velikanima filmske umjetnosti, Grlić će svaki put uhvatiti neki slikovit detalj, gestu ili pokret, koji će otrgnuti ovaj tekst od šturog memoarskog zapisivanja i zatrepertiti kao slika na filmskom platnu. Stoga postoji cijeli niz tekstova u „Neispričanim pričama“ koji po svojoj uspjelosti jesu istinske filmske, ali i književne majstorije. Svijet je to koji se neizostavno kruni, prepliću se u njemu sudbine ljudi i gradova. A u svemu tome stoji kao ključni pokretač jedna dječaćka zaigranost filmom, jedno oko koje registruje iščašenja i iz njih iščitava one mnogo dublje slojeve stvarnosti koji do temelja potresaju. Ipak, u osnovi svega u ovoj Grličevoj knjizi stoji igra, život kao igra, život kao film ili film kao život. U toj igri i strahote su sastavni dio, i suze i smijeh pomiješani su u jedno. Ili Grličevim riječima: „Život ili kino? Ne znam. Ja sam pokušao raditi filmove, a dogodio mi se život. Nisam siguran da bih bolje prošao i da sam krenuo obrnutim putem“.

Dorđe Krajišnik, *oslobodjenje.ba*

Ispričane priče Rajka Grlića

Osvedočeni zaljubljenik u film, čovek koji je svoj život posvetio nematerijalnim vrednostima, u njegovom slučaju pokretnim slikama, Rajko Grlić ne spada u izdanke cirkuzanata kako su mu spočitavali u porodici kada je trebalo da se opredeli za svoj životni poziv. Prvom knjigom koju potpisuje kao briljantan pripovedač, a pomoglo mu je i scenarističko iskustvo, knjigom smešnih, bizarnih, pa i tragičnih priča među kojima je neke proživeo, neke čuo, a neke izneo kao plod svoje mašte, otkrio nam je da se čitav svoj život skrivao iza svojih junaka i živeo njihove živote. To potvrđuju i tragovi njegovog filmskog života koje je ostavio u ovim neispričanim pričama, među kojima ima i ispričanih ako tu računamo one koje smo samo gledali na velikom i malom ekranu.

Knjigu koja u sebi krije logički nanizane mini-romane, koji se smenjuju kao na filmskoj traci, teško je žanrovski odrediti. Ona je i autobiografska i konceptualna, prozno štivo koje se čita lako i sa znatiželjom, i to onom filmskom. Ima delimično i edukativni karakter, mnoge filmske izraze svakako znamo, ali Rajko Grlić je izdašno popunio taj filmski abecedar tako da liči na leksikon sa 164 filmska pojma (kako se oni upotrebljavaju na engleskom jeziku i kako su uglavnom došli do nas), pa je i to jedna od brojnih koristi koju smo dobili čitajući ovu knjigu.

Privlačan je, pre svega, način na koji je ovaj leksikon strukturiran: iza svakog stručnog pojma sledi kratka leksikografska definicija date pojave, a potom autor iznosi niz autentičnih anegdota, svojih sećanja, hronoloških poređenja ili scenarističkih zamisli koje asociraju na datu filmsku pojavu, pri čemu, uprkos vremenskim skokovima, ta nit naracije, koja je određena samim naslovom, ostaje koherentna, neprekinuta, dosledno protkana kroz svojevrsna mini-poglavlja koja čine ovu knjigu. Grlić svoje neispričane priče piše jednostavno i pitko, istovremeno ih protkivajući nenametljivom ironijom i autoironijom, humorom i iskrenošću kojima uspešno prenosi svoja emotivna stanja i kao autora i kao svedoka događaja o kojima piše, a sa kojima čitalac lako može da se saživi.

Grličeve priče mogu da se podele u nekoliko podvrsta. U prvom svom redu formiraju priče po kojima je reditelj nameravao da snima filmove, ali do realizacije nažalost nije došlo. U drugi korpus uvršteni su ljudi i događaji iz filmske industrije, sa domaćih (jugoslovenskih) i evropskih prostora, ali i sa one strane Atlantskog okeana. Interesantno je što su to ljudi iz

različitih sfera, etablirani reditelji, glumci, umetnici, ali i ličnosti koje su okretale glavu od Rajka Grlića kao od disidenta i otpadnika, pa čak i takve kao vozač iz „Jadran filma“ koji je 1974. odredio dalju sudbinu i put Rajka Grlića, ličnost kojoj se dopao scenario Grličevog debitantskog scenarija „Kud puklo da puklo“.

Praški đak koji je odrastao uz filmove Makavejeva, Živojina Pavlovića, Saše Petrovića otkriva nam da je bio u časnom društvu negativaca, tada domaćih izdajnika u beloј knjizi koja je bila posvećena negativnim pojavama u kulturi u vreme vladajuće komunističke ideologije, i tu bih izdvojila jednu zanimljivu rečenicu koju mu je Makavejev uputio: „Lako je vama, vi ste bili voljena deca!“

Međutim, čitajući ovu knjigu, ne bi se reklo da je Grlić bio voljeno dete tadašnje ideologije. I ne samo tadašnje.

Podseća nas Grlić u ovoj knjizi kako je nastala jugoslovenska kinematografija i filmski grad i filmski studio nove Jugoslavije, tačnije „Avala film“. Podseća nas i na cenzuru koju je višestruko osetio na svojoj koži, od Titove do Tuđmanove vlasti. Odnosno od filma „Samo jednom se ljubi“ koji je uspešno prošvercovan u Kan gde je imao premijerno prikazivanje u sali Limijer, pa sve do „Čaruge“, zbog čega su ga jedni optuživali da radi po nalogu ustaša, a drugi da iza njegovog filma stoje četnici, tako da je u jednom trenutku postao ne samo Srbin već i zvanični predstavnik Srba.

Ovako koncipiran leksikon zato i nije puko hermetičko štivo već jedan živopisan buket anegdota različitih aroma, sakupljenih sa različitih strana sveta, svojevrsan osvrt na istoriju filma i istoriju Evrope i naše zemlje istovremeno. Pri tome nam autor otkriva zanimljive pojedinosti o filmskim velikanima poput priče o Vivijan Li koja je zabeležila dirljiv događaj sa jednim pripadnikom jugoslovenske milicije u noći kada je bila gošća u Narodnom kazalištu u Zagrebu. Susreću se u ovoj knjizi nespojivi ljudi, i Marlon Brando i Serđo Leone, i Miroslav Krleža i Muhamed Ali, i Tito i Franjo Tuđman... I upravo zahvaljujući scenarističkom iskustvu Grlić uspeva da sve te priče nepretenciozno spoji u štivo koje bi moglo da preraste u jedan scenario i to za intrigantan i veoma sadržajan omnibus film.

Pisac nam otkriva o sebi i nekoliko manje poznatih detalja, poput onog kada je bio neprikladno odeven uoči susreta sa Titom i Jovankom, i kada je sam shvatio da je bilo

nemoguće rukovati se sa bivšim predsednikom bez blagog naklona, a sve to zbog predsednikovog niskog rasta. Dirljiva su Grličeva sentimentalna sećanja na mladost, posebno ona koja se tiču selidbi predaka i njihovog jasnog stremljenja ka multikulturalizmu i kosmopolitizmu, koja su se prenosila poput genetskog koda, što potvrđuje i sam Rajko Grlić. Autor nam do tančina predočava svoje poreklo sumirajući količinu svojih krvnih zrnaca – jevrejskih, katoličkih, pravoslavnih. Jedna od najupečatljivijih epizoda iz knjige je pismo koje je autoru uputio stric, uplašen za bratančevu karijeru i opstanak, u kojem prilaže dokument o njegovom hrvatskom poreklu, dovedenim u sumnju zbog Grličevog profesionalnog angažman. A sam Rajko Grlić kaže na jednom mestu da se oseća čistim Zagrepčaninom koji uprkos svemu voli svoj grad.

Za pisca ovih redova ipak je najmotivniji deo „Neispričanih priča“ privatno pismo ćerki Olgi, nedovršeno, napola izgubljeno, gde Grlić kao posvećeni brižni otac pokušava da da odgovor na ključna pitanja: Gde sam to ja? Gde pripadam? Zašto sam tu, a ne tamo? Zbog čega se porodica iz Zagreba preselila na onu stranu Atlantika? Tu kao da se umešala nevidljiva cenzorska ruka u kompjuteru koja je obrisala deo ovog važnog odgovora, ali ostala je vidljiva ključna poslednja reč koju vam na ovom mestu nećemo otkriti.

Na kraju, ostaje nesumnjiva istina da je Rajko Grlić pre svega sineasta, umetnik koji snima filmove i koji je posvećen filmu: od trenutka kada mu je stric poklonio filmsku kameru, film je za Rajka Grlića postao život sam. Filmski disident, reditelj koji dok ne snima režira u snu, ovaj svetski priznat stvaralac uspeo je da sačuva princip samostalnosti u odnosu na sve vladajuće strukture i ideologije. I u tome je njegova veličina. Iskrenom, poučnom i duhovitom ispovešću, čiji su izvor beleške koje je prikupljao tridesetak godina, Rajko Grlić čitaocima daje do znanja da u sebi objedinjuje oba obrasca za dobre životne filmske priče, kako je i Tolstoj tvrdio, „da je čovek koji odlazi na put, ali i stranac koji dolazi u grad“.

Sandra Perović, *Nedeljnik*

O stvaralačkoj patnji i sreći

Čitav život sakrivao sam se iza filmskih junaka. Živio njihove živote i pričajući njihove krio svoj.

„Neispričane priče' ostajale su u režijskoj bilježnici kao u nekoj dobro začepjenoj boci. I odjednom, vjerojatno u nadi da ću time olakšati povratak, odlučio sam tu bocu otvoriti“ - beleži u uvodu svojih „Neispričanih priča“, Rajko Grlić, proslavljeni hrvatski reditelj svetskog glasa. A otvorenu bocu beogradska Laguna nedavno je zatvorila u korice. U formi leksikona filmskih termina autor je u ovoj izuzetnoj ličnoj povesti izneo svoj pogled ne samo na svoju porodicu i svoju karijeru, nego i na zajedničku nekadašnju zemlju, prijatelje, kolege i događaje na jugoslovenskim prostorima u prelomnim vremenima za poslednjih pedesetak godina. Svaki filmski termin, pritom, sadrži kratku definiciju i značenje date filmske pojave, a onda Grlić u tom tematskom ključu, na veoma duhovit, dirljiv, a ponekad i gorak način, priča neku od epizoda ili iz svog života ili iz scenarija nekog od svojih nerealizovanih filmova. „Ne volim ljude koji puno pričaju o sebi, ne volim rijalitije, ne volim biti egzibicionista, i sve sam to prekršio knjigom 'Neispričane priče'. A sve je počelo od mojih zabeleški pisanih zaista za mene, bez ikakve potrebe da budu dobro pisane, ili lepe, ili nekom čitljive, jer su pisane kao podsetnik. U jednom trenutku sam samo pomislio da možda zbir tih zabeleški koji se nalazi u kompjuterskom fajlu može mojim unucima jednog dana otkriti, ako ih slučajno bude zanimalo, šta sam to radio i da imaju neki osećaj prošlosti o toj našoj porodici“, kaže Grlić. „Da nije veliki reditelj, bio bi sigurno značajan pisac, a opet da nije bio reditelj, ne bi bilo ove knjige i mi nikada ne bismo otkrili šta se dešava u duši čoveka koji se bavi ovom profesijom, kakve su patnje i sreće u isto vreme iza stvaralaštva Rajka Grlića“, objašnjava Goran Marković, reditelj i dugogodišnji Grlićev prijatelj.

Izvor: *Danas*